

מטוב נהורך

שיחתו של מורנו ראש הישיבה הרב אברהם יצחק גרינבוים שליט"א

פרשת וישב, ה'תשע"ה

דיוקנו של אביו בחלון / עמידה בנסיונות בדרכו של יוסף הצדיק

בדברי חכמינו נעשתה דמותו של יוסף הצדיק לסמל ומופת של מי שנלחם ביצר ויכול לו. במקומות רבים מתייחסים הם אליו בתיאור 'יוסף שפטפט ביצרו' (סוטה מג, א ועוד), וכשביקשו להפליג במעלתו של מי שעמד בנסיון גדול אמרו: 'סיפדו לזה שפטפט ביצרו יותר מיוסף'. אף את הזכויות שזכה להן מייחסים למעלתו זו; 'הוא שלט ביצרו - לפיכך נעשה שליט, כמה דתימא (בראשית מב, ו) ויוסף הוא השליט על הארץ'.

בדומה לשאר פרשיות ספר בראשית, ספר הישר, אף את מלחמתו ונצחונו אלו של יוסף עלינו לדרוש וללמוד מהם ארחות חיים ודרכי יושר.

א

כלי מלחמתו של יוסף

הגמרא (יומא לה, ב) מלמדת אותנו כי הצלחתו של יוסף במאבק עם היצר, מחייבת כל אדם מישראל בבואו לדין:

...רשע (הבא לדין), אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אמר: נאה הייתי וטרוד ביצרי הייתי, אומרים לו: כלום נאה היית מיוסף?... נמצא - יוסף מחייב את הרשעים.

אך תביעה זו אינה כה פשוטה ומובנת. במקום אחר מלמדים אותנו חז"ל כי יוסף ניצל מן הנסיון בעזרת סיוע ניסי שקיבל מן השמים. כך אמרו בגמרא (סוטה לו, ב):

מטוב נהוֹרָה

וַיָּבֹא הַבִּיטָה לְעֵשׂוֹת מְלָאכָתּוֹ (בראשית לט, יא) רב ושמואל, חד אמר: לעשות מלאכתו ממש, וחד אמר: לעשות צרכיו נכנס... באותה שעה **באתה דיוקנו של אביו ונראתה לו בחלון**, אמר לו: יוסף, עתידין אחיך שיכתבו על אבני אפוד ואתה ביניהם, רצונך שימחה שמך מביניהם ותקרא רועה זונות? דכתיב (משלי כט, ג) וְרָעָה זִזְנוֹת וְאַבְדָּה הָוִי. מיד וַיַּשְׁבֵּב בְּאֵיתָן קִשְׁתּוֹ (בראשית מט, כד)... מִיַּדִּי אֲבִיר יַעֲקֹב - מי גרם לו שיחקק על אבני אפוד? אלא אביר יעקב.

לאור דברים אלו, התביעה מכל רשע נעשית תמוהה; מהגמרא עולה שעל פי טבע היה יוסף קרוב להיכשל, ורק התערבות שמימית זו היא שעצרה בעדו ומנעה אותו מכך. אם כך, כיצד ניתן לתבוע התגברות כזו מכל אדם, אשר אינו זוכה לראות שמן השמים ילחמו עבורו ביצרו? כיצד אומרת הגמרא שכל רשע מואשם בכך שלא התגבר על תאוותיו כיוסף, שעה שיוסף זכה לסיוע חיצוני כזה?

כדי לענות על שאלה זו, עלינו להבין תחילה ענין זה של דמות דיוקן אביו שנראתה ליוסף. המפתח להבנת הדבר טמון במה שלימדנו רש"י על הפסוק (בראשית לו, ב) וַאֲלֵה תִלְדֹּת יַעֲקֹב - יוֹסֵף בֶּן שָׁבַע עֶשְׂרִי שָׁנָה - 'שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל, ושהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו, וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף'. ובזוהר (קפ, א) אמרו: 'כל מאן דהוה מסתכל בדיוקנא דיוסף, הוה אמר דדא הוא דיוקנא דיעקב'.

יוסף הוא ממשיכו של יעקב. הדבר בולט בביטויי החיצוני, כאשר מראה שניהם שווה, אבל משמעותו פנימית ומקיפה יותר, 'כִּי בֶן זִקְנִים הוּא לוֹ' (לו, ג) - 'ר' יהודה אומר שהיה זיו איקונין שלו דומה לו, ר' נחמיה אמר שכל הלכות שמסרו שם ועבר ליעקב מסרן לו' (בראשית רבה פד, ח). כאשר עומד יוסף בפני הנסיון הגדול, עולה לפניו זכרון קשר זה, עובדת היותו חוליה בשלשלת הדורות המפוארת של אבות האומה הישראלית. התורה שלמד מאביו, הרצון להשאר חלק מהמשכיות רבת חשיבות זו - כל אלו חיזקו את ידיו ואימצוהו לסרב לאשת אדוניו ולברוח.

בכך מחייב יוסף את הרשעים, שכן בהתבוננות זו מחוייב כל אדם מישראל. אבותינו מסרו נפשם לאין סוף קשיים ורדיפות, ייסורים והריגות, למען השמירה על מצוות ה' והנאמנות לתורתו. זכירת שלשלת הדורות היהודית המפוארת ממנה באנו היא כלי רב עוצמה במלחמת היצר, וזאת עלינו ללמוד מיוסף.

והמתקת הנפש בכל חסרונות שבה בתולדה על ידי דיבוקה לפרנס הדור... כי האב והרב הם שורש לנפש הבן והתלמיד. וכאמרם ז"ל בנפש האב ביוסף: 'ראה דמות דיוקנו של אביו'. וזה מונע מרע חס ושלוש. (צדקת הצדיק קעב).

ב

כוחו של יעקב - תורת שם ועבר

ראינו כי הכח שעמד ליוסף היה זכירת הקשר ההדוק שלו עם אביו, היותו בבחינת 'תולדות יעקב - יוסף'. מכך היה נשמע לכאורה שמדובר בהתקשרות אל האבות ככלל, לשורשים מהם יונק יוסף את אישיותו, ושאין כאן דבר מה המייחד את יעקב עצמו. אך מן הפסוקים נראה כי הצלחתו של יוסף מתייחסת במישרין לכוחו של יעקב, כנאמר (להלן מט, כד-כה) וַיַּשְׁבֵּב בְּאֵיתָן קִשְׁתּוֹ וַיִּפְּזוּ זְרָעֵי יִדְיוֹ, מִיַּדִּי אֲבִיר יַעֲקֹב מִשֵּׁם רָעָה אָבֹן יִשְׂרָאֵל. מֵאֶל-אֲבִיךָ וַיַּעֲזֹרְךָ. וכפירוש רש"י שם שהדברים מתייחסים לעמידתו של יוסף בנסיון, שהיא מכח אביר יעקב ועזרת 'א-ל אביך'.

מטוב זהו

מהו אותו כח שהנחיל יעקב ליוסף, שהוא עמד לו בעת קושי הנסיון? להבנת הדברים נעתיק כאן את דברי רבי יעקב קמינצקי, בהסבירו מה ראה יעקב להיטמן בבית שם ועבר בצאתו לחרן (אמת ליעקב, פרשת ויצא):

אנו צריכים להבין את התורה המיוחדת שנלמדה בבית מדרשם של שם ועבר, שהיתה שונה בהחלט מתורתם של אברהם ויצחק... בבית מדרשם של האבות למדו תורה במדרגה הגדולה ביותר של אמונה ועבודת השם, מחוסנים לגמרי מהסביבה בחוץ ולא מושפעים ממנה כלל... לא כן היה אצל שם ועבר. שם, בנו של נח שנפלט מדור המבול, ניצל לא רק ממי המבול אלא גם מסביבתם של אנשי דור המבול ומהשחתתם. עבר נולד וחי בימי דור הפלגה, אלו שרצו לבנות מגדל וראשו בשמים כדי למרוד בקדוש ברוך הוא, אבל הוא לא נסחף עמהם ונשאר בצדקתו. רק שם ועבר, שרידים מדורות ומסביבות מושחתים, ולא אברהם ויצחק, היו יכולים ללמד ליעקב תורה הנצרכת לו כדי שיוכל להשאר בתומתו בסביבתו של לבן, איש מושחת ורשע. ולא רק לבן עצמו, אלא כל אנשי המקום... ולכן היה יעקב צריך לקלוט בתוכו סוגיות שונות איך לשבת בסביבה של רשעים ורמאים ואף על פי כן להחזיק בתום ויושר, ולזה הוצרך לבית מדרשו של שם ועבר...

רבי יעקב מפרש כי תורתם של שם ועבר נתייחדה בכך שהיא מקנה ללומדיה גם את היכולת לעמוד בפיתויי הסביבה ולא להיות מושפע ממעשיה הרעים של חברת הרשעים. תורה זו למד יעקב במשך ארבע עשרה שנים שנטמן בבית מדרשם של שם ועבר לפני שיצא לחרן. ברעיון זה קדם לו רבי מאיר יחיאל מאוסטרובצא, שכתב במילים קצרות (מאיר עיני חכמים תניא, פרשת ויצא): 'עכשיו הלך ללמוד איך לעבוד את ה' בהיותו הגלות, בין הגויים. זו תורה אחרת אשר לא למד עד הנה'.

את התורה הזו, תורת העמידה בנסיונות, לימד יעקב את בנו יוסף, כפי שממשיך רבי יעקב:

ומכיון שיוסף היה זה שהתגלגל לסביבת הרשעים, והיה צריך לעמוד לבדו נגד כל הניסיונות שעמדו לו, והוא זה שעליו נפל העול להכין את המקום לבני יעקב לירד למצרים - היה יעקב מוכרח למסור דווקא לו את התורה המיוחדת הזאת, תורת הגלות, תורת שם ועבר.

ב"שבילי פנחס" הראה כי הדברים מדויקים היטב בלשון המדרש המובא לעיל, וכפי שמביאו רש"י:

פ' בן זקנים הוא לו - ...אונקלוס תרגם בר חכים הוא ליה, כל מה שלמד משם ועבר מסר לו (לז, ג).

כל ימיו של יוסף לבדו בארץ נכריה עמד לו כח זה, כוחו שקיבל מיעקב אשר קיבל משם ועבר, לבל יפול ברשת היקושה של תועבות מצרים. רבי משה פיינשטיין מסביר שזוהי הסיבה לכך שאפרים ומנשה, שנולדו לפני ירידת יעקב ובניו למצרים, נמנים עם השבטים, ואילו שאר בני יוסף לא:

צריך להשפיע כל כך על בנו, שיהא תלמודו וחינוכו בידו אף בכל מקום שיהיה, אף בין עובדי עבודה זרה וכופרים. כהחינוך והלימוד שהיה מיעקב ליוסף, שאף קודם בואו מצרימה היתה תמיד דמות של אביו נגדו, עד שלא רק שהוא עצמו לא חטא מחמת הרגל, אלא גם חנך את בניו, שלכן אמר יעקב 'לי הם', שעבודתו וחינוכו של יעקב עשתה זאת. אבל אלו שנולדו אחר כך כשיעקב ירד מצרימה עם כל השבטים - הוא כדרך העולם. (דרש משה, פרשת ויחי).

מטוב נהור

ג

אורו של יוסף בחנוכה

בהקדמת השל"ה לפרשיות וישב מקץ וויגש, כותב הוא שאין זה מקרה שבמועד קריאת פרשיות אלו חלים ימי החנוכה. "כי הכל מיד ה' השכיל, וענין יוסף יהיה גם כן במלכות חשמונאי בימי יון". גם ה"חתם סופר" בדרשותיו (דף סד, א ואילך) מצביע על כך שהגמרא (שבת כב, א) דורשת את הפסוק 'והבור ריק' האמור ביוסף - בסמוך להלכות נר חנוכה, מה שמלמד על קשר עמוק בין שני העניינים.

מלכות יון לא ביקשה, כשאר מלכויות וצוררים שעמדו עלינו, להשמיד ולהרוג ולאבד. מטרתם היתה להשפיע על ישראל כי ילמדו ממעשי האומות אשר סביבם, יחקו את הנהגותיהם ויתערו בתרבותם. 'להשפיקם תורתך ולהעבירם מחקי צוֹנֵד'. כנגד גזירותיהם אלו עמד לישראל כוחו של יוסף הצדיק, הכוח שלמד יעקב בבית שם ועבר, להתגבר על הרוצים להחטיאנו ולנתקנו מתורת ה'. דיוקנו של יעקב עמד לנגד עיני ישראל, חיזקם ואמצם לבל יכנעו לגזרות.

בכתבי המקובלים (מגלה עמוקות, אופן רנב) דרשו זאת בדרך הגימטריה: "'אנטיכוס' - בגימטריה יוסף. שהיה 'מלך יון' - שהוא גם כן בגימטריה יוסף". כוח ההתבדלות של יוסף מהשפעת הסביבה, היכולת להתעלם מפיתויי החטא, הם שאיפשרו לישראל שבימי החשמונאים לעמוד מול גזירות מלכות יוון הרשעה.

פרפרת נאה דרש על כך ב"שבילי פנחס". נרות החנוכה המודלקים בשמן זית, כמנורת המקדש, באים להראות נבדלות זו של ישראל מן העמים. עימם לא יתערבו וממעשיהם לא ילמדו. כדרך שאמרו במדרש (שמות רבה לו, א) 'מה ראה ירמיה למשול אבותינו כזית? אלא, כל המשקין מתערבים זה בזה, והשמן אינו מתערב אלא עומד. כך ישראל, אינם מתערבים עם הגויים'. נרות אלו נרמזו בדברי חז"ל על יוסף שדיוקן אביו נראה לו בחלון. 'חלון' נוטריקון: **לו** נרות חנוכה.

נרות החנוכה מבטאים את עמידתם של ישראל בכל קשיי הגלות, ודבקותם בה' בכל מצב. אפילו בזמני חושך ואפילה, כפי שהתרחשו ובאו אחר חורבן בית שני, לא בטלה הדלקת נרות אלו, המרמזים על הנהגת הקדוש ברוך הוא את ישראל למעלה מדרך הטבע. בספר הרוקח (הלכות חנוכה) כתב ששלושים ושש הנרות שמדליקים בחנוכה הם כנגד ל"ו השעות שבהם שימש האור שנברא ביום הראשון לבריאה, אותו האור שגזו הקדוש ברוך הוא לצדיקים לעתיד לבוא. נרות החנוכה הם גילוי קטן, ניצוץ מאותו אור גנוז ולא טבעי, ואנו מדליקים אותם לזכר נצחוננו על החושך שביקשה מלכות יוון להנחיל לישראל, שיכתבו כי אין להם חלק ונחלה באלוקי ישראל. ה' מנהיג את ישראל בהנהגה ניסית מתמדת, ואף אם ברוב הזמן אין היא נראית לעין, מפעם לפעם מבליח ניצוץ אור בצורת נס גלוי וניכר, ומלמד כי לא יטוש ה' עמו (ראה הרחבה על ענין זה בימי חנוכה' לגר"ד כהן, מאמר יב).

אף דבר זה נרמז אצל יוסף, שלאחר שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו נאמר בו 'וַיֵּצֵא הַחֹזֶה' (לט, יב). 'חוז' זה הוא אותו חוז האמור באברהם (לעיל טו, ה) 'וַיֵּצֵא אֹתוֹ הַחֹזֶה וַיֹּאמֶר הִנֵּה נָא הַשָּׁמַיְמָה וְסֵפֶר הַכּוֹכָבִים... כֹּה יִהְיֶה זֶרְעֶךָ', שם הובטח לו לאברהם שהנהגת ה' עם כלל ישראל תהיה למעלה מדרך הטבע (שפת אמת לך לך, שנת תרנ"א).

לאחר שגברו ישראל על גזירות יוון ויכלו להן, החל זמנה של תורה שבעל פה. עניין זה אף הוא שייך לאור הגנוז שחזר והתנוצץ בחנוכה (ענין ימי חנוכה, מאמר יא), כמו שכתב רבי חיים מוולוז'ין (נפש החיים, הגה לסוף שער א') בשם מדרש תנחומא, שהאור הגנוז נגזר בתורה. וכוונתו למדרש הידוע (תנחומא פרשת נח) על התורה שבעל פה:

מטוב נהורר

...שיש בה צער גדול ונדוד שינה, ויש מבלה ומנבל עצמו עליה, לפיכך מתן שכרה לעולם הבא שנאמר (ישעיהו ט, א) 'הָעַם הַהֲלָכִים בְּחֹשֶׁךְ רְאוּ אֹרֶךְ יָדוֹלִי, אֹרֶךְ יָדוֹלִי - אֹרֶךְ יָדוֹלִי' שגנוז הקדוש ברוך הוא לעמלי תורה שבעל פה ביום ובלילה, שבזכותן העולם עומד.

הקדוש ברוך הוא, אשר גלוי וידוע היה לפניו שקרבה הגלות הגדולה והחשוכה, הקדים לה שני גילויים אלו של האור הגנוז המורים על הנהגת ה' את עמו והשגחתו עליהם, ומאפשרים לנו להתחזק ולהחזיק בדבקותנו בו, בלי לנטות ולתעות אחר פיתויי היצר; נרות החנוכה, ואור תורה שבעל פה. העמל בתורה שבעל פה, יחד עם ההתבוננות בנצחון ישראל על היוונים, ניצחון שבא מכוחו של יוסף. כשאנו מתבוננים על שלשלת הדורות אליה אנו שייכים, על היותנו צאצאי אבות המוסרים נפש על קדושת השם, נתגבר מכח זה להמשיך את העסק בתורה ובמצוות, את הזהירות מכל חטא ומכשול, עד שאור חדש על ציון יאיר.

וכשחוזרין להתדבק בשורש אבות הוא הגאולה... והלא אפילו ביוסף הצדיק, שהוא היה המכין לישראל בגלות, איתא שנראית לו דמות דיוקנו של אביו ובזה ניצל. מכל שכן השרויין בגלות שעיקר הגאולה מתנוצץ על ידי הארת האבות, כשזוכין להיות אוחזין במעשה אבותיהם. (שפת אמת פרשת בא, שנת תרס"א).